

5. My land Slobozhansky: Collection of historical and local history materials. - Kiev: Foligrant Publishing House, 2006. 356 pages, with illustrations. ("Small Cities - Great Glory" series).
6. New life of the old factory. // Forward. Newspaper of Sumy district of Sumy region. 2008. August 1.
7. Space of the soul. Village Day in Mogrytsia. // Forward. Newspaper of Sumy district of Sumy region. 2008. September 19.
8. In Mogrytsa - "without time". // Forward. Newspaper of Sumy district of Sumy region. 2008. July 11.
9. Hotins want and will live comfortably. // Forward. Newspaper of Sumy district of Sumy region. - 2007 - October 20.
10. The Church of the Nativity of the Blessed Virgin is 200 years old. // Forward. Newspaper of Sumy district of Sumy region. 2006. September 20.

УДК 94.323.281(477.52) "1930/1941"

Семешин Едуард,
магістрант НН інституту історії і філософії
СумПДУ імені А.С. Макаренка,
м. Суми, Україна

РЕПРЕСІЇ В СЕРЕДНІХ І ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СУМЩИНИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ (1930-1941 РР.)

Стаття присвячена дослідженню особливості політичних репресій в середніх і вищих навчальних закладах в період 1930 – 1941 рр. на території нинішньої Сумщини. Розкриваються основні методики фальсифікації слідчих справ репресованих, основні типи обвинувачень та міри покарання в зазначений вище період.

Ключові слова: репресії, вчителі, студенти, школи, великий терор

Статья посвящена исследованию особенностей политических репрессий в средних и высших учебных заведениях в период 1930-х - 1941 гг. на территории нынешней Сумщины. Раскрываются основные методики фальсификации следственных дел репрессированных, основные типы обвинений и меры наказания в указанный выше период.

Ключевые слова: репрессии, учителя, студенты, школы, большой террор

The article is devoted to the study of the peculiarities of political repression in secondary and higher education institutions in the period 1930 – 1941 in the territory of the present Sumy region. The basic methods of falsification of investigative cases of the repressed are revealed, the main types of charges and the measures of punishment in the aforementioned period.

Key words: repression, teachers, students, schools, great terror.

Актуальність дослідження. В рамках декомунізації в 2015 році в Україні було прийнято закон «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» і дослідники отримали змогу детальніше дослідити переслідування громадян радвладою в СРСР. Одним із перспективним напрямків стає дослідження репресій у навчальних закладах, адже останні в роки сталінського тоталітаризму стали одними із осередків ідеологічного впливу на населення. Всі ті, хто опирався більшовицьким реформам ставали жертвами репресій, котрі досягли свого апогею в роки «великого терору» 1937-38 рр. Навіть в роки сталінізму, під час берієвської реабілітації було визнано, що величезна кількість громадян була засуджена необґрунтовано.

Серед праць істориків можна виділити монографію Г. Г. Єфіменко[37], де згадується боротьба в навчальних закладах із «українським буржуазним націоналізмом», дисертацію О. Комарницького [38], присвячену радянському студентству, монографії О. Рожкова [44] та Е. Юінга [44], присвячені вчителю, а також праці, присвячені безпосередньо Сумщині [39, 40, 42].

Колективізація із всіма її складовими і наслідками практично із самого початку викликала сильний опір селянства. При цьому роль в цій кампанії педагогічної інтелігенції виглядає вкрай непривабливою. Студентів і вчителів, як партійних, так і безпартійних, на початку 1930-х залучалися до хлібозаготівлі. Багато із них, особливо із числа членів партії, вірили в необхідність проведення колективізації насильницькими методами, щиро ненавиділи «класових ворогів», без сумніву відшукували і забирали заховане зерно, виганяли дорослих і дітей на вулицю. За спогадами Г. Самійленка, який на початку 1933 р. проживав в с. Тулиголови Кролевецького р-ну Сумської обл.: «Ось приходить дитина до школи, а вчителька питає: «Чи хтось з вас хліб сьогодні їв? Підніміть руку». Дитина як дитина, знає, вона підняла руку. Зараз же батьків беруть і кажуть: «Що ж ти брешеш? У вас хліб є, а ти кажеш, що нема». [43, с. 592]. В той же момент для багатьох із них така практика стала розчаруванням. К.К. Бельмас (отримав в 1932 р. 3 роки таборів), будучи студентом зоотехнічного технікуму (с. Берестівка, Липово-долинський р-н), під час навчання на 3-му курсі був направлений в село для проведення хлібозаготівлі. По його словам, «з невиконанням хлібозаготівлі почали зростати різні неподобства й перекручування / масові труси, забирання до останнього фунта хліба в контрактантів-бідняків, забирання насіння і навіть печеного хліба – для бригади / ...Над цим багато думав і дійшов до висновку, що все перекручення на місцях і жорстоке перекручення – шкідництво... Я вірю в ідею соціалізму – вірю в теорію

Леніна і Маркса, але наочно бачивши в Липовій Долині будову соціалізму / і сам будував / я не міг повірити, що такими методами можна побудувати...» [15, арк. 6,7].

Однак навіть відповідальне виконання партійних настанов в роки колективізації не могло застрахувати від репресій під час «великого терору». Заарештований в листопаді 1937 р. вчитель С.П. Бондаренко (м. Середина-Будка, 10 років таборів) був звинувачений в тому, що виїхавши в 1930 році в с. Бирюково Ровенського р-ну Донецької обл. на вчительську роботу, проявляючи себе активістом села, включився в громадську роботу і почав проводити контрреволюційну діяльність, спрямовану на озлоблення селянства проти радвлади. В усьому цьому він зізнавався сам, показавши «у той час проходила масова колективізація і одночасно виконання хлібозаготівлі. Я включився в ці компанії і під виглядом допомоги сільраді, найбільше натискав на неплатників з бідняків і середняків, наполягав перед сільрадою про прийняття до них репресивних заходів... Багаторазові виклики селян в комісію по виконанню хлібозаготівлі, навіть тих які вже виконали свої плани хлібоздачі. Я змушуючи їх вдруге здавати хліб, а якщо вони відмовлялися, направляв людей проводити обшуки і проводити беззаперечне вилучення» [8, арк. 65].

В ряді випадків вчителі, котрі проявили себе в роки колективізації, в роки «великого терору» ставали об'єктами наклепів. Директор школи № 10 (м. Охтирка), Юрій Луценко (10 років таборів), за свідченнями свідків, говорив: «Настало погане життя тепер, раніше, як не говори, жилося селянам краще. Всього було достатньо і вільно жити, і дешево, а тепер ніде нічого немає, ні взуття, ні одягу, всюди черги, дорожняча небувала, чи скоро цьому прийде кінець». І виражав невдоволення щодо репресій в червні 1937 р.: «Даремно зараз людей радвлада заарештовує і саджає, хіба це куркулі. Це не куркулі, а нещасні люди, люди темні нічого не розуміючи, залишають сім'ї сиротами, хіба це закон, знущаються над народом, це все роблять комуністи, повинна бути війна і кінець цьому знуцанню прийде» [28, арк. 29]. Однак в листі Л.П. Берії сам Ю.І. Луценко писав: «всі звинувачення на мене складено по хибному на мене наклепу - я брав активну участь у громадській роботі і, звичайно, не міг не мати людей, невдоволених на мене...» [там же, арк. 30зв.]

Поряд із цим в більшій частині вчительства політичні кампанії тих років викликали протести. Вчитель німецької і російської мов І.П. Ушкалов (с. Токарі, Сумський район, 3 роки таборів), заарештований в грудні 1932 р., в період суцільної колективізації в 1930 р. в с. Тимофіївка, збирав навколо себе групу бідняків, яким вселяв, що колективізація – це панщина, а колгоспи несуть загибель. У період хлібозаготівлі 1932 року він також проводив агітацію серед селян, що «хліба не здавати, так як він йде за кордон, а нашим робітникам не потрапляє» [31, арк. 14]. Проти хлібозаготівлі виступав І.Л. Швед (м. Путивль) [24, арк. 70]. Протистояння вчительства колективізації не було випадковим, адже більша частина педагогічної інтелігенції старого ладу походила із заможного селянства або мала дворянське коріння, отримавши при більшовиках клеймо «соціально-ворожих елементів». Так, в Роменському районі в 1932/33 рр. була «велика засміченість вчительства класово-ворожими елементами» – 25% від всього складу, а в окремих школах (с. Перекопівка, Засулля) склад вчительства на 90% складався з «бувших» людей [2, арк. 107].

Для того, щоб позбавитися від таких «чужорідних елементів» радянська влада проводила регулярні чистки в школах, створювала штучні переваги при вступі «чужорідних елементів» до ВНЗ. Частина студентів була виключена за укриття соцпоходження. Так, в Сумському педінституті по цій причині в 1934-35 рр. були виключені студенти І.Ф. Васильченко («штучно порвав зв'язок з батьком і не розкрив куркульську діяльність батька в колгоспі. Перетягнув до складу студентів Робфаку свого брата»), В.А. Семперович («батько мав до революції 30 десятин землі», сім'ю позбавили виборчих прав за використання найманої праці і розкуркулили), сестри Л.М. Ковтонюк і З.М. Якубовська («їх сім'я активно займалася контрабандою, підтримуючи зв'язок з родичом-емігрантом – петлюрівським офіцером, за що родину вислану із прикордонної смуги»), Ф.Є. Нікіфоров («родина якого до революції і зараз належить до релігійних культів, брат розкуркулений») [4, арк. 63зв., 64, 64зв., 69, 70, 70зв.]. По аналогічній причині із Лебединського педтехнікуму були відраховані студент А. Білодід (батько куркульського походження, виключений із членів колгоспу за підбурювання селян проти посівної кампанії) і курсант 6-місячних курсів В.К. Єрмоленко (батько заарештований) [3, арк. 3, 5]. Лише в грудні 1935 р. обмеження, пов'язані із соціальним походженням, були відмінені, а частина виключених студентів поновлена в навчальних закладах.

Харківському інституті народної освіти в травні 1933 р. була розкрита група студентів-контрреволюціонерів, яку очолював кандидат ВКП(б) студент літфаку П.А. Гопко, який «грунтував навколо себе ідеологічно не стійких студентів Крижанівського, Загреба, Мироненко, Дорошко та Маренка». Вони вели розмови про невірну політику партії на селі і надмірно високі темпи колективізації, а сам П.А. Гопко називав Й.В. Сталіна «азійським громилою» [25, арк. 131]. П.А. Гопко був виключений із кандидатів в партії та інституту без права повторного вступу як «буржуазний переродженець» та за контрреволюційні розмови в гуртожитку. В 1937 р., будучи вчителем середньої школи в Путивлі, П.А. Гопко отримав 5 років таборів за антирадянську агітацію [там же, арк. 145].

Згадки про голод містяться в протоколах допиту багатьох репресованих в роки «великого терору». Так, в Охтирці в 1938 р. була викрита повстанська організація, котра нібито «ставила собі за мету повалення радвлади на Україні, шляхом збройного повстання, відторгнення України від СРСР і створення самостійної України з буржуазно-демократичним урядом на чолі». Її нібито очолювали націоналісти М.В. Кочет - поп

автокефальної церкви та О.О. Ісіченко - регент автокефальної церкви та П.А. Сагайдачний - гетьманець – офіцер і були пов'язані з аналогічними націоналістичними організаціями в тодішніх Краснокутському і Богодухівському районах. По одній із справ по цій організації проходило 8 чоловік [14, арк. 126]. В ході допитів один членів «організації», В.А. Вареник, визнав себе як учасник контрреволюційної організації із 1934 р. і в тому, що був завербований колишнім отаманом гетьманської варти М.Р. Гребеником, котрого знав ще до революції. Обвинувачений розповідав, що «після повернення з Харкова, в 1932-1933 р, коли в країні відчувалося напружене становище в постачанні продовольством, я і Гребенник розглядали цю обставину, як результат неправильної політики ВКП(б) і радянського уряду в галузі колективізації, яка на нашу думку створювала в країні голод і викликала невдоволення селянства. Виходячи із такої оцінки господарського стану країни в той період, ми в різкій формі критикували керівництво ВКП (б) і уряду і вважали, що такий момент є дуже вигідним для організації контрреволюційних елементів, з метою активної боротьби з існуючим ладом» [там же, арк. 27].

У протоколах допиту заарештованого в квітні 1938 р. вчителя В.О. Гапоненко (с. Вільне, Великописарівський район, ВМП), «учасника» націоналістичної повстанської організації містяться наступні свідчення: «Зустрічаючись з учителем Харченко ми вели з ним розмови про наявне тяжке становище на Україні в 1933 р. В одній з таких зустрічей з Харченко Дмитром Григоровичем влітку 1933 р. в саду для прогулянок в с. В. Писарівці останній мені сказав, що радянська влада довела український народ до голоду і якщо ми не підніmemo маси на порятунок України від більшовиків, то вона загине. І тут же повідомив мені, що на Україні існує к-р націоналістична повстанська організація, яка ставить собі за задачею скинення радвлади шляхом збройного повстання, відторгнення України від СРСР і створення буржуазно-демократичної республіки в Україні» [34, арк. 44]. Вчитель Д.Т. Кучер-Устименко (с. Гришино, Талалаївський р-н) «зізнавався»: «В період 1932-33 рр. я серед оточуючих мене осіб вів активну антирадянську діяльність доводячи, що радянська влада поневолює Україну, створюючи тут штучно голодування, поневолює трудящих, що Україну компартія перетворила в колонію Москви...» [26, арк. 209] Вчитель Т.П. Пархоменко (с. Біжівка, Смілівського, нині Липоводолинського району, ВМП) «зізнавався»: «Працюючи в школі, я близько зійшовся з Курахом і ми стали бувати один у одного в квартирах ... Передаючи свої враження, він [Курах – авт.] поступово став розповідав мені про те, що селянство в Польщі живе набагато краще, ніж в СРСР. Торкаючись питань складнощів, я йому розповів якимось про те, що у мене в 1933 році від голоду померло троє дядьків, і що моя сім'я хоч і числиться в колгоспі, але переживає велику нужду...» [23, арк. 25, 26]

Після вбивства С. Кірова було введено спрощене судочинство у справах про терористичні організації, а участь захисту в цих справах не передбачалося. Стаття 468 УПК РСФСР (в редакції постанови ВЦВК і РНК від 10 грудня 1934 р.) встановлювала: «справи слухаються без участі сторін», ст. 469 - «касаційного оскарження вироку, як і подачі клопотань про помилування, не допускається», ст. 470 - «вирок до вищої міри покарання виконується негайно по винесенні вироку». Прокурор СРСР А.Я. Вишинський, який санкціонував існування таких органів, як «трійки» і особливі наради, заперечував обов'язок суду довести, що обвинувачений винний у конкретному злочині, тобто коли справа доказів лежить на обвинувачі (презумпція невинності). Він виходив із того, що «якщо обов'язок доводити правильність пред'явленого обвинувачення лежить на обвинувачі, то і обвинувачений чи підсудний не вільні від аналогічного обов'язку щодо положень, висунутих ними на свій захист» [1, с. 242]. Тягар обвинуваченого доводить свою невинність ставив його в явну невідповідність, оскільки перебуваючи в ізоляції він був позбавлений будь-якої можливості для пошуку доказів своєї невинності, а використання фізичного впливу допускало будь-які «зізнання» з боку обвинуваченого. На думку А.Я. Вишинського, у справах про контрреволюційні злочини визнання обвинуваченого своєї провини мали вирішальне значення.

Характерною особливістю репресій 1930-х рр. було те, що вони базувалися на виконанні даних згори лімітів. Наклепи мали місце лише в незначній частині справ, а показання свідків давалися під психологічним тиском (М.В. Коломієць, с. Лукашівка, Великописарівського р-ну, стверджував: «...Мені запропонували підписати два чистих бланки протоколів допитів. Я не відмовився, підписав і був радий, що мене відпустили додому. Все боявся, щоб і мене не заарештували» [33, арк. 65]) і під дією фізичного впливу (М.М. Семенчик, м. Ромни пояснював: «Коли я почав читати протокол допиту, то там було написано, що мені особисто відомо про проведену контрреволюційну діяльність Галюна. Такий протокол допиту я відмовився підписувати, тоді Єгоров в присутності начальника Роменського РВ НКВС Зверева ...вдарив мене стусаном і змусив підписати протокол допиту [16, арк. 213]). Застосування фізичного впливу характерне для всіх 1930-х рр., хоча найчастіше в цьому відношенні згадують секретну директиву Й.В. Сталіна від 10 січня 1939 р., в якій згадується, що практика фізичного впливу органами НКВС була допущена із 1937 року. Така практика була застосована по відношенню до вчителя І.М. Циба (м. Харків, вища міра покарання - ВМП), заарештованого в листопаді 1932 р. як керівника повстанської організації на території Великописарівського р-ну. Вирок базувався на його зізнанні і зізнаннях інших, яких він нібито завербував в цю організацію (Харченко, Величко, брати Безуські та ін.), отриманих під фізичним впливом [33, арк. 238]. Деякі заарештовані по цій справі взагалі не були допитані, очні ставки між обвинуваченими не проводилися [там же, арк. 241].

Характерною особливістю реалізації репресованого механізму була фальсифікація показань свідків і обвинувачених. Так, в квітні 1938 року була викрита і ліквідована в селах Тростянецького району українська націоналістична повстанська організація, котра нібито ставила за мету повалення радянської влади на Україні і відновлення самостійної української республіки. По справі звинувачені 10 чоловік, які трійкою УНКВС по Харківській області 7 червня 1938 р. засуджені до ВМП. Всі вони нібито були завербовані в організацію громадянином К.В. Даниленко [17, арк. 263], однак на допиті від 4 жовтня 1939 року останній відмовився від своїх показань, даних 15 квітня і 17 вересня 1938 року. Він заявив, що ніколи і нікого в антирадянські організації не вербував, а вимушений був дати показання через застосування до нього фізичного впливу. Колишній оперуповноважений Тростянецького райвідділу НКВС Фролов змусив його дати неправильні показання на 46 осіб і підписати заздалегідь складений протокол, що він і зробив. При повторному допиті, здійсненого начальником 3-го відділення 4 відділу УДБ НКВС по Харківській обл. молодшим лейтенантом В.Р. Липко, останній його не допитував, а дав ознайомитися із заздалегідь віддрукованим на машинці протоколом допиту і він його підписав так, як боявся, що до нього знову будуть застосовані заходи фізичного впливу [там же, арк. 279].

Аналогічна історія пов'язана із вчителем В.А. Курахом (с. Погожа Криниця, Роменський р-н, ВМП), звинуваченому в тому що «...в 1927 році за завданням «УВО» і польської розвідки, прибув нелегально в СРСР для шпигунської і повстанської діяльності. По прибуттю в СРСР зв'язався з емісаром «УНДО» і агентом 2-го відділу польського Генштабу - колишнім петлюрівським офіцером Штурко Федором, який прибув з Польщі легально в 1927 році для повстанської та шпигунської діяльності на Україні... Під керівництвом Штурко Федора, а також за вказівками польської розвідки через спеціальних кур'єрів, які прибули з Польщі, Курах В.А. в ряді районів Чернігівської області заклав повстанські та диверсійно-терористичні групи. З названих Курахом завербованих ним осіб, встановлено і заарештовано 18 осіб, із них 14 зізналися» [12, арк. 96]. При цьому В.А. Курах не просто давав показання на завербованих ним осіб у вигадану повстанську організацію, але й був задіяний на очних ставках із ними. Т.М. Ломонос (с. Красна Слобода, Недригайлівський р-н, 10 років таборів), стверджував: «...слідством Чернігівського облНКВД (слідчий Анохін) мені пред'явлено обвинувачення, що ніби я член Української буржуазно-націоналістичної контрреволюційної організації з 1932 р. ...слідство мотивувалося на показі лише однієї особи – Кураха... Познайомився я з ним у 1932 році, обстежуючи доручену йому школу як інструктор райвідділу народної освіти. Більше я з ним не зустрічався... На очній ставці Курах показав, що він дійсно познайомився зі мною в 1932 році при обставинах вказаних мною вище, і додав, що другий раз зустрічався зі мною в місті Смілому на базарі, де й запропонував мені вступити в Українську буржуазну націоналістичну організацію. Я ніби дав згоду... Крім очної ставки з Курахом, нічим не було підтверджене з боку слідства мою участь в цій далекій для мене ворожій моїй поглядам організації. Доказів очної ставки я не підтвердив...» [11, арк. 35]. Інший засуджений по цій справі, М.Е. Затула (с. Коровинці, Недригайлівський р-н, 10 років), підтверджував: «Вся ця плутанина пророблена слідчим Чернігівського облуправління НКВС гр. Анохіним. Слідчий застосовував найжорстокіші фізичні методи впливу. Він знущався наді мною як тільки хотів, все робив не для того, щоб розібрати «справу», а для того, щоб заплутати і абсолютно незаслужено покарати» [там же, арк. 9].

Було також встановлено, що ряд співробітників УНКВД по Чернігівській області, в тому числі і І.А. Левітанський, який вів слідство у цій справі, заздалегідь готували протоколи обвинувачених, а потім давали їх на підпис репресованим. Обвинувачений Хмеловський П.М. на допит з камери був викликаний вперше саме 13 жовтня 1937 року, однак у справі є протоколи допитів від 15 вересня і 2 жовтня 1937 г., а в справі Харченко П.С. є протоколи слідчих дій від 3, 5, 6, 14 і 17 листопада 1937 року, тоді як із камери на допит перший раз він був викликаний тільки 15 листопада 1937 року. В 10 справах, слідство за якими вів І.А. Левітанський, були допитані одні і ті ж свідки, причому деякі з них допитувалися по 4 - 6 разів на день. За необґрунтовані арешти радянських громадян, а також за фальсифікацію кримінальних справ ряд співробітників УНКВД по Чернігівській області притягувалися до кримінальної відповідальності. І.А. Левітанський під час Великої Вітчизняної війни пропав безвісти на фронті [30, арк. 157]. Колишній начальник Чернігівського облуправління НКВС А.І. Єгоров в ході його допиту від 26 березня 1939 року розповідав про фальсифікацію слідчих справ і проведення безпідставних арештів населення. На питання: «Ви давали (підлеглим) прямі установки щодо фальсифікації слідчих справ?», він відповів, що не було такої потреби, оскільки в цьому вони виявляли ініціативу. За його зізнанням, «в результаті безконтрольної роботи міжрайонних оперативних груп, проводилися арешти осіб, на яких взагалі не було якихось компрометуючих матеріалів». Він також підтверджує застосування фізичних методів впливу до арештованих і стверджує, що для розкриття по Чернігівській області великих контрреволюційних формувань дав вказівки начальникам відділів: «необхідно розкривати організовану контрреволюцію, але з таким розрахунком, щоб 10-15 чоловік керівників охоплювали всю масу заарештованих своїми показаннями» [20, арк. 211, 211зв.].

Потреба використання фізичного впливу не була обов'язковою. Учасник однієї із контрреволюційних організацій Т.А. Литовченко (с. Пархомівка, Краснокутський р-н) 24 вересня 1957 року свідчив: «На підставі яких матеріалів я був заарештований, не знаю. Відвезли мене в м. Краснокутськ, в райвідділ НКВС. На другий день, вночі, з одинадцятої години мене почали допитувати. Допитував мене Кравченко, начальник паспортного

столу міліції, інспектор Мураховської сільради / прізвища не пам'ятаю /, інших трьох я не знаю. Допит йшов цілодобово, допитували про те, в якій партії я перебував, яку контрреволюційну роботу я проводив. ... Я за чотири доби безперервного допиту втомився страшно і змушений був обмовити себе, хоча, правда, мене не били, але, повторюю, я зробив це через безперервний допит, коли мене навіть до вбиральні не відпускали. Що я підписав не пам'ятаю, але щось підписав. ... Пізніше, вже в таборах мені оголосили рішення Особливої Трійки УНКВС Харківської області про засудження мене до 10 років таборів» [22, арк. 34].

Часто компромат базувався на перекручених показаннях свідків. В справі вчителя С.Ю. Собко (м. Охтирка, ВМП) приводяться показання Л.М. Пелих: «Я пам'ятаю, що в період коли були труднощі з продажем печеного хліба в Охтирці, то Собко говорив: «Скрізь пишуть в газетах, що в нас всього багато, ... а насправді подивіться, коли черга за хлібом, коли навіть купити вчителю кілограма хліба. Це в нас робиться тому так, що хліб відправляється за кордон, а на наших робочих і селян увага звертається дуже багато» [27, арк. 12, 12зв.]. Однак під час хрущовської реабілітації вона 9 липня 1960 року дала інші показання: «...Собко як викладач був хороший, свій предмет історію СРСР викладав добре... З питання антирадянської діяльності Собко мені нічого не відомо. Таких свідчень, що Собко за національність поляк, перебіг з Польщі в СРСР в 1925 році, проводив антирадянську агітацію, я не давала... У частині труднощів з продажу хліба в місті Охтирка в 1937 році Собко обурювався тим, що немає можливості купити хліба серед нас вчителів, але таке обурення не можна вважати агітацією про те, що Собко говорив, що хліб відправляють за кордон, а нам не продають. Він цього не говорив і я не могла давати такі свідчення. Протокол допиту від 15 листопада 1937 р. слідчий дав мені підписати, а його не читала і продовжувала вважати, що слідчий правильно записав мої свідчення» [там же, арк. 28]. Інший свідок, П.Я. Махно 8 червня 1960 року дав такі свідчення: «У школі № 1 імені Леніна в м. Охтирка з липня 15 дня 1935 року по 16 вересня 1941 року працював зав[ідуючим] навчальною частиною школи... Таких свідчень я не давав, що Собко за національністю поляк, перейшов польський кордон. Ці відомості мені розповів слідчий, який мене допитував. Також я не давав свідчень, що Собко вороже налаштований проти радянської влади і систематично займався антирадянською агітацією. Ніколи мені Собко не говорив про труднощі з продажем хліба в місті Охтирка. А про вихваляння німецької техніки навіть слідчий мені не ставив питання. Про те, коли я був допитаний і мені слідчий дав на підпис протокол і коли я хотів прочитати, то він виганяючим тоном на мене закричав і сказав: «Ви що мені не вірите». Я відповів, що якщо все написано так як я розповідав, то я підпишу, взяв і підписав протокол не читаючи, що в ньому написано...» [там же, арк. 25, 25зв.] Переслідувалися ті, хто в роки Громадянської війни воював проти більшовиків. В цьому відношенні показова справа вчителя школи № 3 К.К. Кухаренка (м. Суми), котрий був також студентом вечірнього відділу Сумського педінституту. Репресований вчитель І.С. Васіс (с. Гудимовка, Лебединський р-н, ВМП), колишній білогвардієць, назвав інших учасників білого руху, в тому числі К.К. Кухаренка [18, арк. 46]. Останній проходив в справі контрреволюційної організації, серед якої було декілька працівників і студентів Сумського педінституту (інженер О.Н. Гурін, викладач військових дисциплін, член ВКП(б) Д.А. Приймак, лаборант військового кабінету П.С. Ростовський, асистент кафедри хімії О.Й. Комлев, студенти К.К. Кухаренко і В.П. Евтухов [6, арк. 84, 92, 100]). Всього по цій справі до ВМП було засуджено 42 особи і ще декілька осіб виправдані і звільнені з-під варті. К.К. Кухаренко був звинувачений в тому, що будучи завербованим до організації ще в 1934 р., сам завербував 6 чоловік і «за планом повстання призначався командиром повстанського загону по Штепівському району» [13, арк. 187, 190]. Напередодні свого арешту К.К. Кухаренко залучався в якості свідка в справі вчителя школи № 6 (Суми, ВМП), колишнього білогвардійця О.П. Красикова. [21, арк. 2, 10].

Як учасники повстанських організацій були заарештовані студенти із середовища «соціально-ворожих елементів». Так, студент Сумського педінституту П.М. Бурлака, чий батько в 1933 р. був розкуркулений, в квітні 1938 р. був заарештований як учасник контрреволюційної організації, із іншими студентами в гуртожитку проводив «контрреволюційні» бесіди («останнім часом немає товарів, макулатури, взуття», «1 пуд [16,38 кг – авт.] зерна від колгоспів беруть по 1 крб., а в магазині ми купуємо 1 кг хліба за 90 коп.» [35, арк. 9зв.]) Не дивлячись на те, що він в усьому зізнався, а також дав показання на викладачів педінституту (П.Е. Ростовського), йому пощастило. Під час берієвської реабілітації він дав наступні показання: «під впливом розмов в камері, де говорили, що для того щоб прискорити слідство, потрібно називати осіб, завербованих в контрреволюційну організацію, я вирішив дати неправдиві свідчення... Стверджую, що я в ні в яких контрреволюційних організаціях не брав участі і Ковальов мене ніколи в них не вербував» [там же, арк. 11, 11зв.]. В січні 1939 р. він звільнений із-під варті, а його справа закрита.

Дослідження протоколів допиту допомагає також оцінити реалії тогочасного радянського життя. Значна частина вчительства вихваляла краще життя за кордоном. Вчителька німецької мови Р.Й. Вовк (м. Білопілля, 10 років таборів) говорила «в цій проклятій країні всі культурні люди контрреволюціонери, а бандити при владі, але скоро цьому буде кінець» [29, арк. 23], а вчителька А.Й. Зерінг (с. Вовківці, Роменський р-н, 8 років таборів), перша дружина згаданого вище В.А. Кураха, систематично вихваляла життя і лад Польщі та Німеччини, неодноразово серед вчителів нібито говорила: «Ось ми з чоловіком отримуємо посилки з-за кордону, звідки нам надсилають хороші речі, яких в Радянському Союзі немає і не буде» або «в Польщі і Німеччині народу добре живеться, а те, що пишуть в газетах в СРСР про погане життя за кордоном - це брехня», «Польща і Німеччина це найкращі в світі держави по своїй культурі, що нам треба у них вчитися» [10,

арк. 23зв.]. Колишній вчитель, пенсіонер І.Д. Цупрун (с. Ворожба, Лебединський р-н, ВМП) скаржився на низьку пенсію (150 крб. на місяць) [18, арк. 41], а завідувач педчастини школи і вчитель математики І.П. Горбенко (с. Михайлівка, Лебединський р-н, ВМП) говорив: «що з того, що зарплату збільшили. До революція учитель отримував 25 крб. і на все вистачало, а зараз не вистачає місячного окладу на костюм» [32, арк. 6зв.]. Вчитель фізики Т.П. Овчинников (м. Охтирка, 10 років таборів) звертався до своїх учнів: «...у мене сім'ї багато, я живу дуже бідно, майже голодую при цьому житті, і вже сам два дні не їв, якщо у кого є пірижки, то дайте мені поїсти...» [7, арк. 6]. Виявляються різні аморальні вчинки (хабарництво, пияцтва, бійки, самогубства і т. д.). Так, директор С.А. Кінський (м. Путивль, ВМП) «...працюючи в прикордонному Волошинському р-ні Вінницької обл. зав. Райвно... незаконно обкладав селян за навчання дітей в школах, за що в 1929 році був знятий з роботи, після чого виїхав в Путивль Чернігівської області, де влаштувався на вчительську роботу» [9, арк. 16]. А вчитель І.С. Васіс в 1934 р. гуляв із своєю ученицею 5-го класу, в результаті чого вона завагітніла, а коли йому стали говорити про це, то він відповідав, що «я в цьому нічого поганого не бачу» [18, арк. 52].

Часом в ході допитів співробітниками НКВС репресовані громадяни починали давати свідчення проти своїх рідних. Так, В.А. Ткаченко (Суми, 10 років таборів) в 1937 р. склав вступні іспити і вступив до Сумського педагогічного інституту. В ході розмови в гуртожитку з іншими студентами один із них почав говорити про те, що колгоспники стали заможнішими, посилаючись на передову статтю газети «Правда» про культурне життя селянства, В. Ткаченко висловив сумніви в цьому і сказав, що преса невірно пише, в колгоспах погано живуть, а колгоспники босі і голодні. Його викликали в міськомком, в партосередок і бюро комсомолу педінституту [36, арк. 42]. Наказом директора педінституту його виключили із ВНЗ [5, арк. 271], а партійна організація прийняла рішення довести до відома органи НКВС про його воложу вилазку. 6 березня 1938 року він був заарештований, а в ході допиту 21 травня зізнався в наступному: «контрреволюційну агітацію серед молоді... я проводив за завданнями мого батька Ткаченко Андрій Петровича, який є запеклим ворогом радянської влади. Батько мій систематично протягом останніх 3-х років, разом зі своєю дружиною, моєю матір'ю Ткаченко Тетяною Євдокимівною, вдома у себе всіляко опошляли радянську владу і її заходи, одночасно вихваляючи польський і німецький фашизм... Переконував мене батько, що радвлада тимчасове явище, що при радвладі жити важко... радвлада скоро буде повалена Польщею і Німеччиною». Батько мій всіляко дискредитував колгоспний лад, говорив, що при колгоспному ладі колгоспники знаходяться в поневоленні...» [36, арк. 15]. Однак навіть не дивлячись на острах бути репресованими, рідні часто ставали на захист заарештованих членів сім'ї. В.І. Шотт (м. Суми) 27 липня 1939 р. зверталася до Й.В. Сталіна: «...Мій чоловік був поважний на селі... не раз був премійований, як за роботу в школі, так і за громадську роботу... Тепер чоловік засланий, я знята з роботи [в школі – авт.], отримала довідку: «... знята з роботи як дружина ворога народу»... Ви, дорогий Йосиф Віссаріонович, звичайно добрі, ви піклуєтеся про всі як батько, Ви дозволите переглянути справу мого чоловіка, я Вас розумом про це благаю. З цим проханням я зверталася кілька разів до НКВС тов. Берії, але відповіді не отримала. Місцевий секретар НКВС каже, що перегляд справи засланого не може бути дозволений. Але ж доброти немає меж, і я прошу, благаю Вас, дозвольте перегляд справи Р.К. Шотт...» [19, арк. 168зв.].

Вчитель біології, студент-заочник Сумського педінституту І.І. Коваль був засуджений як буржуазний націоналіст і учасник контрреволюційної організації. Робочий залізничі знайшов лист від її чоловіка, написаний на маленьких папіросних листиках, покладених в сірникову коробку із її адресом, у якому він писав: «Не думай хоча б ти, що я ворог народу, ніколи я ворогом не був і не буду, ти ж добре знаєш, що я ні в чому не винен. Підписав звинувачення собі, що я націоналіст, хоча добре навіть не розбирався, що таке націоналізм, дізнався тільки в тюрмі. Підписав я звинувачення тому, що боявся залишитися калікою від тортур». При вступі в комсомол дітям довелося відмовитися від свого батька, але, не дивлячись на це, на них на багато років лягло клеймо рідних «ворога народу». Чоловік дочки не зміг поступити до військової академії через батька дружини, а син, автомобіліст за професією, не зміг влаштуватися по цій причині на роботу по лінії Державтоінспекції. Тим не менш, і син, і дочка отримали вищу освіту, син в роки війни воював в рядах радянської армії, демобілізувався в 1945 році [14, арк. 147, 147зв.].

Таким чином, ми бачимо, що педагогічна інтелігенція стала об'єктом репресій з боку радянської влади. В роки «великого терору» багато вчителів були розстріляні за участь у вигаданих контрреволюційних організаціях, незадоволення діючим режимом і вихваляння кращого життя в капіталістичних країнах ставали причиною обвинувачень в антирадянській агітації і тягли за собою ув'язнення на 8-10 років таборів, а в окремих випадках і ВМП.

В подальших дослідженнях необхідно зосередити увагу на уточненні кількості репресованої інтелігенції на території Сумщини. Ця задача представляє деяку складність, оскільки до 1939 року Сумської області не існувало, а її територія була поділена між Чернігівською і Харківською областями, а отже необхідно мати уявлення про репресії в цих регіонах. Також необхідно звернути уваги і на репресії в роки війни і післявоєнний час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве. Москва, Госюриздат, 1950. 308 с.
2. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. П-79, оп. 1, спр. 33

3. ДАСО. Ф. Р-1504, оп. 1, спр. 10
4. ДАСО. Ф. Р-2817, оп. 1, спр. 235
5. ДАСО. Ф. Р-2817, оп. 1, спр. 242
6. ДАСО. Ф. Р-2817, оп. 1, спр. 249
7. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 221
8. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 253
9. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 312
10. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 423
11. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 467
12. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 478
13. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 533
14. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 572
15. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 584
16. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 598
17. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 655
18. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 727
19. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 882
20. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 955
21. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 969
22. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 1, спр. 992
23. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 2, спр. 147
24. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 2, спр. 172
25. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 2, спр. 215
26. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 2, спр. 395
27. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 2, спр. 412
28. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 2, спр. 607
29. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 2, спр. 630
30. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 3, спр. 490
31. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 3, спр. 701
32. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 4, спр. 402
33. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 4, спр. 467
34. ДАСО. Ф. Р-7641, оп. 6, спр. 85
35. ДА УСБУ в СО, спр. П-14
36. ДА УСБУ в СО, спр. П-11513
37. Єфіменко Г. Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932-1938). Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2001. 304 с.
38. Комарницький О.Б. Студентство педагогічних навчальних закладів Радянської України в умовах формування тоталітарної системи (20-30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... д-ра істор. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2017, 682
39. Корж Л.В. Історія становлення та розвитку Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. 88 с.
40. Никифоров А.М. Педагогічна діяльність Никанора Онацького (1875–1937) на Слобожанщині. Суми: Вид-во ФОП Цьома С. П., 2016. 220 с.
41. Рожков А.Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов. Москва: Новое литобозрение, 2014. 640
42. Рожкова Л.І. Репресії проти освітньої інтелігенції Сумщини в умовах згорання політики українізації (30-ті роки ХХ ст.) / Матеріали сьомої сумської наукової історико-краєзнавчої конференції (22 – 23 листопада 2007 р.). Суми, СумДПУ ім. А.С.Макаренка. С. 178-184
43. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: колект. Монографія [С. В. Кульчицький (відп. ред.)]. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2012. 786 с.
44. Юинг Е.Т. Учителя эпохи сталинизма: власть, политика и жизнь школы в 1930 гг. / пер. с англ. Д.А. Благова. Москва: РОССПЭН; Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина», 2011. 360 с.

REFERENCES

1. Vyshinsky A. Ya. The theory of judicial evidence in Soviet law. Moscow, Gosyurizdat, 1950. 308 p.
2. State archive of Sumy region (hereinafter DASO). F. P-79, op. 1, cf. 33
3. DASO. F. R-1504, op. 1, cf. 10
4. DASO. F. R-2817, op. 1, cf. 235
5. DASO. F. R-2817, op. 1, cf. 242
6. DASO. F. R-2817, op. 1, cf. 249
7. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 221
8. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 253

9. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 312
10. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 423
11. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 467
12. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 478
13. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 533
14. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 572
15. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 584
16. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 598
17. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 655
18. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 727
19. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 882
20. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 955
21. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 969
22. DASO. F. R-7641, op. 1, cf. 992
23. DASO. F. R-7641, op. 2, cf. 147
24. DASO. F. R-7641, op. 2, cf. 172
25. DASO. F. R-7641, op. 2, cf. 215
26. DASO. F. R-7641, op. 2, cf. 395
27. DASO. F. R-7641, op. 2, cf. 412
28. DASO. F. R-7641, op. 2, cf. 607
29. DASO. F. R-7641, op. 2, cf. 630
30. DASO. F. R-7641, op. 3, ref. 490
31. DASO. F. R-7641, op. 3, ref. 701
32. DASO. F. R-7641, op. 4, cf. 402
33. DASO. F. R-7641, op. 4, cf. 467
34. DASO. F. R-7641, op. 6, cf. 85
35. YES to USBU in CO, cont. P-14
36. YES USBU in CO, cf. P-11513
37. Yefimenko G. National-cultural policy of the CPSU (b) concerning Soviet Ukraine (1932-1938). Kiev: Institute of History. Of the NAS of Ukraine, 2001. 304 p.
38. Komarnitsky O.B. Studenthood of pedagogical educational institutions of Soviet Ukraine in the conditions of formation of a totalitarian system (20-30's of XX century): dissertation. ... Dr. Stories. Sciences: 07.00.01. Kamianets-Podilskyi, 2017, 682 pp.
39. Korzh L.V. History of formation and development of Sumy State Pedagogical University. A.S. Makarenko. Sumy: SDPU Editorial and Publishing Division, 1999. 88 p.
40. Nikiforov A.M. Pedagogical activity of Nicanor Onatsky (1875-1937) in Slobozhanshchina. Sumy: View of FOP Tsioma SP, 2016. 220 p.
41. Rozhkov A.Yu. In the circle of peers: The life of a young man in Soviet Russia in the 1920s. Moscow: The New Lithobiosity, 2014. 640
42. Rozhkova L.I. Repression against the educational intelligentsia of Sumy region in the conditions of curtailing the policy of Ukrainianization (30th years of XX century) / Proceedings of the Seventh Sumy Scientific Historical and Local History Conference (November 22 - 23, 2007). Sumy, SumDPU them. A.S. Makarenko. Pp. 178-184
43. Ukrainian Soviet Society of the 1930s: Essays in Everyday Life: A Collection. Monograph [S. V. Kulchytsky (ed.)]. Kiev: Institute of History. Of the NAS of Ukraine, 2012. 786 p.
44. Ewing E.T. Teachers of the Stalinist Era: Power, Politics and the Life of the School in 1930 / trans. with English. D.A. Thank you. Moscow: ROSSPEN; Foundation "Presidential Center BN Yeltsin, 2011

УДК 94 (477) 1948/1950

Немцев Ігор,
магістрант НН Інституту історії та філософії
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна

УКАЗ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР ВІД 21 ЛЮТОГО 1948 р. ЯК ПОЛІТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ СЕЛЯН (НА ПРИКЛАДІ ШАЛИГІНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуто та досліджено наслідки указу верховної ради СРСР від 21 лютого , як обґрунтування репресії на селі.